

มาตรการทางกฎหมายเพื่อการคุ้มครองสิทธิความเป็นส่วนตัว จากการข่มเหงรังแกออนไลน์

Legal measures for the protection of rights to privacy from Cyber Bullying

นางจริย์ ชยะบุตร¹ ยศศักดิ์ โกไศยกานนท์²

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการข่มเหงรังแกออนไลน์ ให้ทราบว่าประเทศไทยควรมีมาตรการทางกฎหมายอย่างไรในการปรับใช้แก่กรณี โดยมีการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิความเป็นส่วนตัว ส่วนของกฎหมายระหว่างประเทศ กฎหมายต่างประเทศ และกฎหมายไทยที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิความเป็นส่วนตัวบนอินเทอร์เน็ต เพื่อหาแนวทางในการคุ้มครองสิทธิในความเป็นส่วนตัวที่เหมาะสมจากการกระทำที่เป็นการข่มเหงรังแกออนไลน์

ผลการศึกษากฎหมายไทยที่มีในปัจจุบัน คุ้มครองได้เพียงบางส่วน ซึ่งในอนาคตข้างหน้าผู้คนใช้เทคโนโลยีการสื่อสารที่กว้างขวางมากขึ้น เห็นได้ว่าการข่มเหงรังแกกันทางออนไลน์จะเป็นกรณีที่เป็นคดีข้อพิพาทสำคัญ โดยกฎหมายไทยยังไม่ครอบคลุมแก่กรณีดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับรัฐโนวาสโกเชีย ประเทศแคนาดา ที่มีการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยความปลอดภัยทางไซเบอร์ ค.ศ. 2013 (Cyber Safety Act 2013) โดยตราขึ้นจากคดีสะเทือนขวัญที่ได้กระทำผ่านทางอินเทอร์เน็ต อันเป็นการคุ้มครองสิทธิในความเป็นมนุษย์ในบุคคลอื่นแม้จะไม่ได้กระทำต่อเนื้อตัวร่างกายโดยตรง นับเป็นอาชญากรรมทางอิเล็กทรอนิกส์รูปแบบหนึ่ง จากการศึกษากฎหมายของประเทศแคนาดา กฎหมายประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้งประเทศสหราชอาณาจักร ที่ได้ให้ความสำคัญแก่กรณีดังกล่าว เพื่อนำมาบัญญัติเป็นกฎหมายและบังคับใช้ในการคุ้มครองสิทธิของประชาชนให้มีประสิทธิภาพสูงสุด

คำสำคัญ: การคุ้มครองสิทธิ สิทธิในความเป็นส่วนตัว ความปลอดภัยทางไซเบอร์ ข่มเหงรังแกออนไลน์

Abstract

This study aims to research about an online harassment (Cyber Bullying), indicating that Thailand should have legal measures, countries either in the circumstances to study the theoretical concepts that are related to the protection of privacy rights. In terms of international law, foreign law and the internal law concerning the protection of Thailand privacy rights on the Internet in order to find ways to protect privacy rights from online harassment action.

The study of law in Thailand currently covered partially protection for privacy rights which in the near future people always apply communication technologies more spacious in our society. It has been foreseen that the bullying online will be the case if a major dispute by law, Thailand also have not covered such cases, which correspond to the State of a country that is Canada Nova Scotia emblems Act cyber security in 2013.

¹ นักศึกษา หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

² ผู้อำนวยการ หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

Moreover, Cyber Safety Act was enacted by parliament which was derived from terrified cases on the internet. The human rights protection for any person evens which are not directly harm person but it is counted as a form of electronic crime. As study from the laws of the Canada, United States of America and also including the United Kingdom, found that they have been given priority to such cases to bring provisions into legislation and enforcement about the protection of the rights of citizens for supreme efficiency.

Keywords: the protection of the rights, right to privacy, cyber safety, cyber bullying

ความเป็นมาของปัญหา

การข่มขู่หรือข่มเหงรังแก (bully) มีต้นกำเนิดมาจากประเทศทางตะวันตก (Patricia Bolton Allanson & Robin Rawings Lester & Charles E. Notar, 2015) เกี่ยวข้องระหว่างบุคคลสองคน ได้แก่ ผู้ข่มเหงและเหยื่อ โดยมีลักษณะเป็นการละเมิดทางกายภาพ ทางวาจา หรือด้วยวิธีอื่นที่เป็นการแสดงออกถึงพลังกำลังและอำนาจที่เหนือกว่า ซึ่งการข่มขู่หรือข่มเหงรังแกนั้น นอกจากจะส่งผลโดยตรงแก่กายของผู้ถูกรังแกแล้ว ยังส่งผลต่อจิตใจของผู้นั้นให้รู้สึกด้อยคุณค่า ด้อยศักดิ์ศรี ขาดความเคารพนับถือและภาคภูมิใจในตนเอง ความพึงพอใจในตนเองต่ำ (low self-esteem)

ปัจจุบันเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารก้าวไกล นอกจากการสนทนากันเฉพาะหน้า ทางโทรสาร หรือทางโทรศัพท์ มนุษย์ได้พัฒนามาจนถึงจุดที่สื่อสารกันผ่านโลกเสมือนจริง (cyber world) ที่ผู้คนสามารถสนทนาโต้ตอบกันโดยทันทีแม้อยู่ห่างกันนับพันไมล์ ทำให้วัฒนธรรมของผู้คนแม้จะอยู่คนละซีกโลกก็สามารถส่งต่อกันและกันได้กระจายออกเป็นวงกว้าง ซึ่งหนึ่งในวัฒนธรรมนั้นก็คือ วัฒนธรรมการข่มเหงรังแกหรือการกลั่นแกล้งรังแก ที่มีวิวัฒนาการมาพร้อมๆ กับเทคโนโลยีการสื่อสารเหล่านั้น เมื่อการข่มเหงรังแกกันสามารถทำได้ผ่านทางอินเทอร์เน็ต จึงเกิดเป็นพฤติกรรมที่เรียกว่า การข่มเหงรังแกทางออนไลน์ หรือ cyber bullying ที่มุ่งเน้นให้เกิดความเสียหายที่กระทบต่อจิตใจของผู้ถูกรังแก (รัตนาวดี

ศรีวิวัฒนพงศ์ และพิมพ์ภา ธาณินพงศ์, 2558) เช่น การถูกตัดต่อภาพถ่ายล้อเลียนการลงข้อความดูถูกเหยียดหยามหรือทำให้ได้รับความอับอายและส่งต่อข้อความนั้นๆ ซึ่งการดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตต่อไปในอนาคต ผู้ถูกรังแกหรือเหยื่อได้รับความเดือดร้อนรำคาญ อึดอัดใจ อับอายขายหน้า รู้สึกต่ำต้อยด้อยค่า กระทั่งสูญเสียความเคารพนับถือในตนเอง ต้องย้ายโรงเรียน ย้ายที่อยู่อาศัยหรือขังตัวเองไว้ให้รู้สึกปลอดภัย หวาดกลัวต่อการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคม กระทั่งอาจลงมือทำร้ายร่างกายหรือซุ่มเฝ้าอย่างรุนแรงจนอาจถึงขั้นมีความคิดที่จะลงมือฆ่าตัวตาย หรือลงมือฆ่าตัวตายสำเร็จ เช่นในกรณีที่พบเห็นกันอยู่เสมอในชาวต่างประเทศ ซึ่งในหลายประเทศได้เห็นความสำคัญ และให้ความสนใจจนมีการตราบทบัญญัติขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อป้องกันและปรามปรามการกระทำดังกล่าวนี้

ในต่างประเทศ การข่มเหงรังแกกันทางออนไลน์เป็นประเด็นที่สำคัญและเป็นที่น่าสนใจประเด็นหนึ่ง เนื่องจากมีสถิติเกี่ยวกับการข่มเหงทางอินเทอร์เน็ตสูงมีจำนวนนักเรียนที่เคยถูกข่มเหงทางอินเทอร์เน็ตกว่าร้อยละ 20 โดยประเด็นในการถูกข่มเหงที่มากที่สุด ได้แก่ การลงข้อความที่ทำร้ายจิตใจ การถูกปล่อยข่าวลือหรือเรื่องเสียหาย เป็นต้นเมื่อถูกข่มเหงทางอินเทอร์เน็ต ผู้ถูกรังแกจะรู้สึกโกรธมากที่สุด รองลงมาคือรู้สึกเสียใจ และอับอาย โดยเหยื่อส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ที่มีความมั่นใจในตัวเองต่ำ และยังพบว่าเหยื่อจากการข่มเหงทางอินเทอร์เน็ตที่อยู่ใน

วัยมัธยมนั้นจะมีแนวโน้มฆ่าตัวตายสูง และการถูกข่มเหง โดยการส่งรูปภาพลามกอนาจาร หรือข้อความเกี่ยวกับเรื่องเพศ เป็นปัจจัยสำคัญในการคิดฆ่าตัวตายของเยาวชนมากกว่าการถูกข่มเหงในรูปแบบอื่น (Hinduja, S. & Patchin, J. W., 2010) ซึ่งในปัจจุบันปัญหาการถูกข่มเหงรังแกออนไลน์ไม่ได้เกิดขึ้นกับเหยื่อที่เป็นเยาวชนเท่านั้น หากแต่พบว่าในวัยทำงานก็มีกรณีดังกล่าวเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

จากเดิมที่มีแต่การข่มเหงทางกายภาพหรือประทุษร้ายด้วยวาจาต่อหน้ากัน ซึ่งหากเมื่อเกิดการบาดเจ็บต่อเนื้อตัวร่างกาย หรือเดือดร้อนเสียหายจากการถูกดูต่ำต่อว่าด้วยถ้อยคำรุนแรง ประเทศไทยก็มีบทบัญญัติกฎหมายที่สามารถเอาผิดกับบุคคลผู้กระทำที่ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ได้ทั้งทางแพ่งและทางอาญา แต่ทว่าในปัจจุบัน เมื่อการข่มเหงรังแกถูกพัฒนาไปพร้อมกับเทคโนโลยีการสื่อสารที่สะดวก รวดเร็วและเข้าถึงได้โดยง่าย การข่มเหงก็มีวิวัฒนาการตามมา ผู้คนถูกข่มเหงรังแกได้โดยง่าย แม้ในขณะนั่งหน้าจอคอมพิวเตอร์ภายในเคหสถานของตนเอง แม้ผู้กระทำจะมีได้กระทำต่อเนื้อตัวร่างกาย แต่การกล่าวถ้อยคำประทุษร้ายต่อจิตใจ การกล่าวถ้อยคำลงบนกระดานออนไลน์ที่เป็นการขู่คุกคาม การล้อเลียน ตลอดจนถ้อยคำใดๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อจิตใจ ย่อมส่งผลต่อสุขภาพจิตของผู้ถูกกระทำได้ในอนาคต และเป็นการละเมิดสิทธิความเป็นส่วนตัวอย่างรุนแรง เมื่อข้อมูลส่วนตัวของประชาชนไม่ส่วนตัวอีกต่อไปเมื่อเทคโนโลยีก่อให้เกิดโปรแกรมการสื่อสารสนทนาที่ก้าวไกลบ้านที่พิทอศาสตร์จึงไม่อาจเป็นที่ปลอดภัยจากการถูกคุกคามรังแกทางออนไลน์ได้อีก การข่มเหงรังแกออนไลน์เป็นอาชญากรรมที่เกิดขึ้นได้กับทุกคน ทุกเวลา โดยไม่เลือกสถานที่ ซึ่งกฎหมายในประเทศไทยที่บังคับใช้ยังไม่อาจครอบคลุมถึงกรณีได้ทั้งหมด

เมื่อความเจริญก่อให้เกิดวิวัฒนาการด้านพฤติกรรมใดๆ ที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสวัสดิภาพของประชาชน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่กฎหมายไทยจะต้องพัฒนาก้าวไปให้เท่าทันสิ่งเหล่านั้น เพื่อปกป้องคุ้มกันภัยรักษาสีทิวให้แก่พลเมืองในประเทศ เมื่อการข่มเหงรังแกทางออนไลน์ถูกกำหนดให้เป็นความผิดตามกฎหมายในหลายๆ ประเทศ ซึ่งการดังกล่าวอันจะเป็นการกระทำที่เป็นความผิด จึงต้องเป็นการข่มเหงรังแกทางอินเทอร์เน็ตที่ “ถึงขนาด” อันส่งผลรุนแรงจนอาจก่อให้เกิดความสูญเสียร้ายแรงมากกว่าการข่มเหงกันตามธรรมดา (ที่เป็นเพียงกิริยาที่ไม่ตั้งตามมรรยาทในสังคมไม่ถึงขั้นที่ส่งผลร้ายแรง) ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าประเทศไทยควรมีมาตรการทางกฎหมายมาใช้บังคับแก่กรณีที่น่าจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการข่มเหงหรือรังแก และการข่มเหงรังแกทางออนไลน์
2. เพื่อศึกษาที่มาและความสำคัญ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนว่าด้วยสิทธิในความเป็นส่วนตัว
3. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาการข่มเหงรังแกทางออนไลน์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย และศึกษาถึงความเหมาะสมของกฎหมายไทยที่มีในปัจจุบัน
4. เพื่อศึกษาหาแนวทางอันเป็นมาตรการทางกฎหมายที่เหมาะสมของประเทศไทยในการนำมาปรับใช้แก่กรณี

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการศึกษาในลักษณะวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยได้ศึกษาเฉพาะประเด็นที่เป็นปัญหาทางกฎหมายทั้งในแง่เนื้อหา และแง่ทางปฏิบัติ ซึ่งทำการศึกษาจากตำรา บทความของ

นักวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และ กฎหมายระหว่างประเทศ ได้แก่ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน รวมทั้งข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้จากหนังสือและงานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ กฎหมายในต่างประเทศ บทความในวารสารต่างๆ สิ่งตีพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในส่วนของกฎหมายต่างประเทศ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยความปลอดภัยไซเบอร์ หรือ Cyber Safety Act 2013 รัฐโนวาสโกเชีย ประเทศแคนาดา กฎหมายว่าด้วยการสื่อสารโทรคมนาคม หรือ Telecommunication Act 1984 และกฎหมายการป้องกันจากการถูกติดตามรังควาน หรือ Protection from Harassment Act 1997 โดยได้ศึกษาเพื่อเปรียบเทียบกับมาตรการทางกฎหมายไทยที่มีอยู่ในการนำมาปรับใช้แก่กรณีการข่มเหงรังแกออนไลน์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งเน้นไปที่กฎหมายรัฐโนวาสโกเชียเป็นหลักในการศึกษา เนื่องจากกฎหมายฉบับดังกล่าวถูกตราขึ้นเพื่อใช้ในการป้องกันและปรามปรามการข่มเหงรังแกทางออนไลน์โดยเฉพาะ ซึ่งกฎหมายฉบับนี้มีที่มาจากข้อเท็จจริงในคดีเรทาห์ พาร์สัน (Rehtaeh parsons) ในปี ค.ศ. 2013 ที่ทำการฆ่าตัวตายจากความทุกข์ใจที่เกิดจากการข่มเหงรังแกทางออนไลน์จากแม่ของเพื่อนสนิทของเธอเอง

ผลการวิจัย

จากการศึกษาแบ่งพิจารณาได้ ดังนี้

1. ความผิดฐานหมิ่นประมาททางแพ่ง มาตรา 432 มีปัญหาอยู่ว่ามาตราดังกล่าวอาจนำมาปรับแก้กรณีการข่มเหงรังแกออนไลน์ได้ แต่ไม่ครอบคลุมทุกกรณี กล่าวคือ กรณีแรก หากเกิดกรณีที่การข่มเหงรังแกออนไลน์นั้น มิได้ถึงขนาดทำให้ผู้ถูกระทำต้องเสียหายแก่ชื่อเสียงหรือเกียรติคุณหรือทางทำมาหาได้หรือทางเจริญของเขา เป็นแต่เพียงทำให้ผู้ถูกระทำเศร้าเสียใจ รู้สึก

ต่ำต้อยด้อยค่า หรือรำคาญเพราะถูกรบกวนซ้ำๆ กรณีหลังนี้ไม่สามารถนำบทบัญญัติมาตรา 423 ดังกล่าวมาปรับใช้แก่กรณีเกิดความเสียหายแก่จิตใจได้ ส่วนกรณีที่สอง ด้วยความแตกต่างระหว่างหมิ่นประมาททางแพ่งตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กับหมิ่นประมาททางอาญาตามประมวลกฎหมายอาญา มีข้อต่างที่สำคัญคือ การจะเป็นหมิ่นประมาทในทางแพ่งนั้นถ้อยคำที่อ้างว่าหมิ่นประมาทนั้นต้องเป็นเท็จ ผู้กระทำจึงจะต้องชดใช้ค่าเสียหายทางแพ่งให้แก่ผู้เสียหาย หากเรื่องที่กล่าวหรือไขข่าวนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ผู้กระทำไม่ต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทน ต่างจากหมิ่นประมาททางอาญาที่ไม่ว่าถ้อยคำนั้นจะเกิดขึ้นจริงหรือไม่ก็ตาม หากมีการกล่าวต่อบุคคลที่สาม การกระทำดังกล่าวก็ครบองค์ประกอบตามกฎหมาย ผู้กระทำต้องรับผิด และกรณีที่สาม ด้วยบทมาตรา 423 มิได้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าการกล่าวหรือไขข่าวจะต้องกระทำผ่านทางช่องทางใดเป็นการเฉพาะ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าเนื่องด้วยเทคโนโลยีที่พัฒนามาไกล มีความหลากหลาย ผู้คนสื่อสารกันได้หลายช่องทาง การบังคับใช้กฎหมายจึงต้องขยายตามไปด้วย ดังนั้น การกล่าวหรือไขข่าวที่เกิดขึ้นจริงอันทำให้ผู้อื่นเสียหาย แม้ได้กระทำผ่านทางอินเทอร์เน็ตไม่ว่าจะเป็นสื่อออนไลน์ใดๆ ก็ตาม ผู้เสียหายย่อมต้องได้รับความคุ้มครองตามมาตรานี้ได้ด้วยเช่นกัน

2. ความผิดฐานหมิ่นประมาททางอาญา มาตรา 326 และหมิ่นประมาทโดยการโฆษณา มาตรา 328 หากมีคดีพิพาทเกิด เช่นว่า มีการลงภาพหรือข้อความที่มีลักษณะเป็นการข่มเหงทางออนไลน์ อาจเข้าองค์ประกอบของความผิดในข้อหาหมิ่นประมาทตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 326 ได้ หากเป็นการหมิ่นประมาทผู้อื่นต่อบุคคลที่สาม แต่หากกรณีที่ผู้ข่มเหงกล่าวแก่บุคคลนั้นเป็นการส่วนตัว ผ่านช่องทางสนทนาส่วนบุคคล เช่น ช่องสนทนาส่วนตัวของโปรแกรม Facebook (Inbox), ช่องสนทนาส่วนบุคคลทางโปรแกรม Line หรือ กล่าวดำทอ

ผู้อื่นผ่านทางจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) เป็นต้น หากเป็นกรณีเช่นนี้ก็จะไม่เข้าองค์ประกอบความผิดฐานหมิ่นประมาทในทางอาญา (คณาธิป ทองวีวงศ์, 2558) และประการถัดมา การลงภาพหรือถ้อยคำที่จะเข้าองค์ประกอบอันจะเป็นความผิดอาญาข้อหาหมิ่นประมาทนั้น จะต้องได้ความว่ารูปภาพ ข้อความหรือถ้อยคำดังกล่าว จะต้องทำให้ผู้อื่นนั้นเสียชื่อเสียง ถูกดูหมิ่นหรือถูกเกลียดชัง ซึ่งมีปัญหาว่า หากรูปภาพหรือข้อความดังกล่าว “มิได้ถึงขนาด” ที่ทำให้ผู้อื่นนั้นต้องเสียชื่อเสียง ถูกดูหมิ่น ถูกเกลียดชัง แต่อาจเพียงทำให้ผู้อื่นรู้สึกไม่สบายใจ อึดอัดใจ รู้สึกต่ำต้อย ลดทอนคุณค่าในตนเองลง ดังนี้ การกระทำนั้นก็ไมอาจเป็นความผิดฐานหมิ่นประมาทที่จะเอาผิดแก่ผู้กระทำการหมิ่นประมาทได้

3. ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 293 การหมิ่นประมาทออนไลน์ อาจส่งผลให้เด็กอายุไม่เกินสิบหกปีที่มีความนึกคิดที่จะทำร้ายตนเองจนเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตาย หรือส่งผลเด็กนั้นให้ฆ่าตัวตาย ซึ่งกรณีนี้ หากพิสูจน์ได้ว่าผู้หมิ่นประมาทได้มีเจตนาให้ผู้อื่นฆ่าตัวตาย การกระทำดังกล่าวก็ไม่ครบองค์ประกอบความผิดตามมาตรานี้ (คณาธิป ทองวีวงศ์, 2558)

นอกจากนี้ยังมีข้อกำหนดเรื่องอายุ ผลของการกระทำว่าจะต้องถึงขนาดที่ทำให้เด็กนั้นฆ่าตัวตาย ซึ่งหากไม่เป็นเช่นนั้น ย่อมไม่ครบองค์ประกอบความผิดดังกล่าว

4. ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 392 ทำให้ผู้อื่นกลัวหรือตกใจ การปรับใช้มาตรานี้ จะต้องมีการ “ขู่เข็ญ” และต้องเป็นการขู่เข็ญว่าจะใช้กำลังทางกายภาพ ซึ่งหากเป็นการขู่เข็ญใช้กำลังต่อจิตใจให้ได้รับความอับอาย เดือดร้อน ก็ไม่ครบองค์ประกอบมาตรานี้

5. ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 397 มาตรานี้บัญญัติความผิดที่เกี่ยวกับการหมิ่นประมาทผู้อื่นในสาธารณสถานหรือต่อสาธารณชน หรือกระทำให้ผู้อื่นอับอายหรือได้รับความเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งมีความ

สอดคล้องใกล้เคียงกันกับการกระทำอันเป็นการหมิ่นประมาทตามกฎหมายของต่างประเทศ มาตรานี้มีลักษณะความเกี่ยวกับมาตรา 393 กล่าวคือ ถ้อยคำตามมาตรา 393 จะต้องมีลักษณะดูหมิ่น ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง ดังนั้นหากถ้อยคำที่กล่าวเป็นคำหยาบ แต่ไม่ได้ทำให้คนอื่นเข้าใจใจทักไปในทางเสียหายหรือเสื่อมเสียชื่อเสียง ก็ไม่เข้ามาตรา 393 แต่อาจเป็นการกระทำที่ก่อความเดือดร้อนรำคาญอันเป็นความผิดตามมาตรา 397

6. พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ.2559 มาตรา 11 พบว่ามีลักษณะที่บ่งถึงการกระทำที่ใกล้เคียงกับการหมิ่นประมาทออนไลน์ แต่เนื่องจากพระราชบัญญัติดังกล่าวเพิ่งประกาศใช้จึงยังไม่มีกรณีศึกษาว่ามาตรา 11 วรรคสองนี้จะปรับใช้แก่การกระทำในรูปแบบใด การกระทำใดที่จะเข้าข่ายเป็นการสร้างความเดือดร้อนรำคาญ และการปฏิเสธรับข้อมูลควรปฏิเสธเมื่อใด โดยใช้วิธีการใด ซึ่งเมื่อพิจารณาจากวรรคสามที่บัญญัติให้อำนาจรัฐมนตรีในภายหน้าถึงการกำหนดหลักเกณฑ์ของข้อมูลที่เข้าข่ายความผิดตามมาตรานี้ ดังนั้น จึงยังไม่ชัดเจนว่ากฎหมายมาตราดังกล่าวจะบังคับไปถึงกรณีการหมิ่นประมาทออนไลน์ได้หรือไม่ เพียงใด

7. การแจ้งความดำเนินคดีเกี่ยวกับการกระทำความผิดทางอินเทอร์เน็ต ประเทศไทยมีหน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจหน้าที่โดยเฉพาะในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมที่เกิดขึ้นทางเทคโนโลยี ผู้เสียหายสามารถเข้าแจ้งความร้องทุกข์ได้ ณ สถานีตำรวจที่อยู่หรือ ณ กองบังคับการปราบปรามการกระทำความผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเทคโนโลยี (บก.ปอท.) แต่จากการศึกษาพบว่าคดีที่อยู่ในอำนาจรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่หน่วยงานดังกล่าว เป็นคดีที่รับแจ้งและดำเนินคดีเกี่ยวกับคดีความมั่นคงและคดีหมิ่นประมาททางอินเทอร์เน็ตเป็นหลัก มิได้ครอบคลุมถึงการคุ้มครองสิทธิอื่นๆ ของ

ประชาชน เช่น คดีพิพาทที่เกิดจากการช่มเหงรังแกทางออนไลน์

8. การเก็บรวบรวมพยานหลักฐาน การพิจารณาความ ตลอดจนการรับฟังพยานหลักฐานทางอิเล็กทรอนิกส์ของกระบวนการยุติธรรมไทย ยังไม่ให้ความสำคัญกับพยานหลักฐานอิเล็กทรอนิกส์มากเท่าที่ควร เริ่มตั้งแต่พนักงานเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจ ด้วยกำลังพลที่มีอยู่จำกัด จึงทำให้ขาดบุคลากรที่มีความสามารถเฉพาะด้าน อันเนื่องมาจากค่าตอบแทนที่ค่อนข้างน้อย ส่งผลให้บุคลากรที่มีความสามารถขาดแรงจูงใจในการทำงานในระบบราชการของประเทศไทย คดีความผิดที่เกิดทางเทคโนโลยีมีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากคดีสามัญทั่วไป อันไม่อาจใช้กระบวนการเดียวกันเพื่อพิจารณาพิพากษาไปเช่นเดียวกันได้ ไม่ว่าจะเป็นโดยลักษณะเนื้อหาของความผิด ความเสียหายต่อจิตใจที่อาจพิสูจน์ได้ด้วยตาเปล่า วิธีการในการกระทำความผิด เครื่องมือในการกระทำความผิด อำนาจหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่ และหน่วยงานที่รับผิดชอบ กระทั่งเขตพื้นที่การกระทำความผิดที่ไม่แน่ชัดว่าจำเลยกระทำที่ใด ซึ่งไม่ว่าผู้กระทำผิดจะกระทำอยู่ที่ใด เมื่อเกิดความเสียหายขึ้นก็ต้องรับโทษตามกฎหมาย อีกทั้งพยานหลักฐานที่เกี่ยวข้องในคดีอยู่ในเขตอำนาจของศาลไทยหรือไม่ หากอยู่นอกเหนืออำนาจจะบังคับจัดการเช่นไร และอื่นๆ เป็นต้น ทั้งหลายเหล่านี้มีความสลับซับซ้อนมากกว่าการพิจารณาคดีสามัญทั่วไป ฉะนั้นแล้ว ผู้ศึกษาจึงเห็นว่ากระบวนการเสาะแสวงหาการเก็บรวบรวมพยานหลักฐาน ตลอดจนกระบวนการในการพิจารณาทั้งหลาย ก็ควรต้องมีการเฉพาะแยกต่างหากจากกันด้วย

9. บทกำหนดโทษ การกำหนดโทษที่เหมาะสมเป็นสิ่งสำคัญในการป้องกันพร้อมไปกับการแก้ไขปัญหามิให้เกิดคดีเช่นนี้ขึ้นมาอีก ประเทศไทยเน้นไปที่โทษจำ

และไม่มีโทษอื่นที่เหมาะสมกับความผิดที่จะสามารถปรับพฤติกรรมผู้กระทำให้สำนึกในการกระทำของตนได้

อภิปรายผล

จากการศึกษากฎหมายไทยที่มีอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ ความผิดฐานหมิ่นประมาททางแพ่งและทางอาญา ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายอาญา ตลอดจนฐานความผิดอื่นๆที่เกี่ยวข้องพอจะนำมาปรับใช้แก่กรณีการช่มเหงรังแกออนไลน์ได้ และพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2559

จากการศึกษาพบว่ากฎหมายไทยที่มีในปัจจุบัน ไม่อาจนำมาปรับใช้ให้ครอบคลุมในการความผิดฐานช่มเหงรังแกทางออนไลน์ได้ทุกกรณี ควรต้องมีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสม แบ่งออกเป็นกรณีใหญ่ๆ ได้ 2 ประการคือ

1. ปัญหาตัวบทกฎหมายที่ไม่อาจนำมาปรับใช้แก่การช่มเหงรังแกออนไลน์ได้ทุกกรณี

จากการศึกษา พบว่า รัฐธรรมนูญของไทย แม้จะมีการบัญญัติคำว่า “สิทธิในความเป็นอยู่ส่วนตัว” นั้น เป็นสิทธิที่รัฐธรรมนูญได้ให้การรับรองและคุ้มครองเอาไว้อย่างชัดแจ้ง แต่ทั้งนี้ ไม่ปรากฏว่ามีการอ้างกฎหมายรัฐธรรมนูญมาใช้ในการพิจารณาคดีแพ่งหรืออาญาระหว่างเอกชนต่อเอกชนด้วยตนเอง เนื่องจากรัฐธรรมนูญเป็นบทบัญญัติที่มีผลผูกพันระหว่างรัฐหรือองค์กรของรัฐเท่านั้น หากได้มีผลผูกพันกับเอกชนประการใดไม่ ประชาชนจึงไม่สามารถยกหลักความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญขึ้นมาอ้างเพื่อเรียกร้องให้เอกชนปฏิบัติต่อตนเองอย่างเท่าเทียมกับบุคคลอื่นในระหว่างอยู่ในขั้นตอนกระบวนการพิจารณาตามโดยทั่วไปได้ (สุริยา ปานแป้น และอนุวัฒน์ บุญนันท์, 2553) หรือในพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2559 มาตรา 11 มีความ

ใกล้เคียงคล้ายคลึงที่อาจนำมาใช้ในกรณีช่มแจ้งแก ออนไลน์ได้โดยอยู่ในส่วนของวรรคสอง ความว่า

“ผู้ใดส่งข้อมูลคอมพิวเตอร์หรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์แก่บุคคลอื่นอันมีลักษณะเป็นการก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้รับข้อมูลคอมพิวเตอร์หรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสามารถบอกเลิกหรือแจ้งความประสงค์เพื่อปฏิเสธการตอบรับได้โดยง่าย ต้องระวางโทษปรับไม่เกินสองแสนบาท”

เงื่อนไของค์ประกอบของความผิดมาตรานี้ส่วนที่ สำคัญมีสองส่วน คือ

1. การส่งข้อมูลหรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ที่ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญ

2. โดยข้อมูลหรือจดหมายนั้นไม่มีการเปิด โอกาสให้ผู้รับบอกเลิกหรือแจ้งความปฏิเสธ

ซึ่งข้อ 1. นั้นผู้เขียนตั้งข้อสงสัยแล้วว่า อย่างไรจึงจะ ถือเป็นความเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งกฎหมายก็ได้เขียนให้อำนาจรัฐมนตรีไว้ในวรรคที่สาม ให้เป็นผู้กำหนดหลักเกณฑ์เรื่องความเดือดร้อนรำคาญนั้น จากการที่เป็น เนื้อความที่เพิ่งมีการเพิ่มเติมมาใหม่ ยังไม่เกิดกรณีศึกษา ใดๆ ในประเทศไทย จึงยังไม่ชัดเจนในเบื้องต้นว่าจะมีการ กล่าวถึงการกระทำที่ทำให้เดือนร้อนรำคาญว่าอย่างไร การกระทำใดที่จะเข้าองค์ประกอบความผิดของมาตรานี้ ต่อมา ข้อ 2. ข้อมูลหรือจดหมายที่ไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับ บอกเลิกหรือปฏิเสธแจ้งความนี้ ผู้เขียนมีข้อสงสัยว่า การ บอกเลิกหรือปฏิเสธนั้นไม่ชัดเจนว่าสามารถกระทำได้ก่อน หรือหลังได้รับข้อความนั้นแล้ว กล่าวคือ ผู้เสียหาย สามารถบอกเลิกข้อความดังกล่าวก่อนการเปิดรับได้ หรือไม่ หรือจะต้องบอกเลิกภายหลังการเปิดรับข้อความ นั้นแล้ว และการบอกเลิกหรือปฏิเสธนั้นต้องกระทำอย่างไร จึงจะถือเป็นกรบอกเลิกหรือปฏิเสธอันทำให้การกระทำที่ ก่อความเดือดร้อนรำคาญดังกล่าวเป็นความผิดตาม มาตรา 11 นี้

2. ปัญหาในกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ซึ่งต้องมีมาตรการจัดการให้เป็นการเฉพาะ เช่น การแจ้งความร้องทุกข์ การเก็บรักษาพยานหลักฐาน อิเล็กทรอนิกส์ การรับฟังพยานหลักฐานอิเล็กทรอนิกส์ การดำเนินกระบวนการในศาล ตลอดจนบทกำหนดโทษ ที่ ควรให้มีความเหมาะสมกับความผิดและนำมาปฏิบัติได้ จริง

ประการที่สองนี้ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและ พาดินัย และประมวลกฎหมายอาญาของไทย มาตราที่ดู เหมือนว่าจะใกล้เคียงแก่กรณีหากเกิดข้อพิพาทที่มี ลักษณะเป็นการช่มแจ้งแกออนไลน์คือ ความผิดฐาน หมิ่นประมาททางแพ่ง ได้แก่มาตรา 432 ความผิดฐาน หมิ่นประมาทในทางอาญา ได้แก่มาตรา 326 และ 328 และมาตราอื่นๆ ตามประมวลกฎหมายอาญาที่เกี่ยวข้องใน กรณีดังกล่าวนี้ด้วย

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษากฎหมายกฎหมายต่างประเทศที่ เกี่ยวข้อง สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

กฎหมายความปลอดภัยทางไซเบอร์ รัฐโนวา สโกเชีย ประเทศแคนาดา มีกลไกที่สามารถปรับใช้เพื่อ คุ่มครองและเยียวยาผู้ถูกช่มแจ้งแก อาทิ การขอให้ศาล ออกคำสั่งคุ้มครอง (Protection order) และจัดตั้ง หน่วยงานสืบสวนสอบสวนการช่มแจ้งแกออนไลน์ โดยเฉพาะ เรียกว่า “Cyber-SCAN” ให้มีอำนาจหน้าที่ สืบสวนสอบสวนข้อร้องเรียนเป็นการเฉพาะ

ประเทศสหรัฐอเมริกา มีกฎหมายป้องกันการ ติดตามรังควานทางอินเทอร์เน็ต (Cyber stalking) ซึ่งยังไม่ สามารถครอบคลุมการกระทำที่เป็นการช่มแจ้งแก ออนไลน์ได้ทุกกรณี เช่นเดียวกับกฎหมายของประเทศ สหราชอาณาจักร (จอมพล พิทักษ์สันตโยธิน, 2559)

ส่วนในประเทศไทย ยังไม่มีกฎหมายเฉพาะเกี่ยวกับการข่มเหงรังแก จึงต้องพิจารณากฎหมายหลายฉบับที่บังคับใช้ในปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่อาจครอบคลุมไปถึงทุกกรณีอันเป็นการข่มเหงรังแกออนไลน์ได้โดยทั่วถึง

ข้อเสนอแนะ

ผู้เขียนเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหานี้ 2 ประการ ดังนี้

1. การแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2559

มาตรา 11 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ฉบับใหม่ หากจะมีความมุ่งหมายเพื่อใช้ในการคุ้มครองสิทธิความเป็นส่วนตัวและสิทธิในข้อมูลส่วนบุคคลของประชาชนอย่างแท้จริง และมุ่งปราบปรามการกระทำผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ในส่วนที่ลิดรอนละเมิดสิทธิของประชาชนตามความมุ่งหวังของผู้เขียนและประชาชนในประเทศ ผู้เขียนจึงขอเสนอให้แก้ไขปรับปรุงมาตรานี้ ไว้ดังนี้ว่า

1.1 ให้เพิ่มเติมบทนิยามในส่วนของการส่งข้อมูลหรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์อันเป็นองค์ประกอบหลักของความผิดที่มีลักษณะเป็นการข่มเหงรังแกออนไลน์ ให้เป็นดังนี้

“การส่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ หมายความว่า การสื่อสารใดๆ ทางอิเล็กทรอนิกส์โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ รวมถึง การสื่อสารโดยใช้คอมพิวเตอร์ หรือ อีเล็กทรอนิกส์อื่นๆ การใช้เว็บไซต์เครือข่ายสังคม โปรแกรมสนทนาต่างๆ ข้อความตัวอักษร รูปภาพหรือเครื่องหมายใดๆ เว็บไซต์ จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ โดยมีลักษณะเป็นการสื่อสารซ้ำๆ หรือต่อเนื่อง ด้วยเจตนาที่ทำให้ผู้อื่นเกิดความกลัว กระทบ ดูหมิ่นเหยียดหยาม ทำให้ อับอาย หดู่ ทำให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพกายหรือจิตใจ อารมณ์ ความเป็นอยู่ ความเคารพนับถือตนเอง ชื่อเสียง

และรวมถึงการกระทำอันเป็นการช่วยเหลือหรือส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารเช่นนั้นด้วย”

1.2 ให้แก้ไขเพิ่มเติมในมาตรา 11 หรืออาจบัญญัติเป็นมาตราใหม่ขึ้นมาในพระราชบัญญัติเดียวกันนี้ ถึงความผิดในการกระทำที่มีลักษณะตามบทนิยามที่กล่าวไว้ในข้างต้น ดังนี้ว่า

“ผู้ใดส่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ อันก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้รับข้อมูลนั้น โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสามารถบอกเลิกหรือปฏิเสธการรับข้อมูลดังกล่าวไม่ว่า ก่อนหรือหลังส่งข้อมูลนั้นๆ ต้องระวางโทษ...”

2. การตราเป็นพระราชบัญญัติเฉพาะฉบับใหม่ ผู้เขียนเสนอให้มีการตราพระราชบัญญัติฉบับใหม่ให้มีตัวบทที่เป็นสาระสำคัญ ดังนี้

2.1 บทนิยามองค์ประกอบความผิดเช่นกันกับการเพิ่มเติมกฎหมายในข้อ 1. ให้มีการกำหนดคำนิยามที่ครอบคลุมในส่วนของการส่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่เป็น การกระทำความผิด ได้ดังนี้

“การส่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ หมายความว่า การสื่อสารใดๆ ทางอิเล็กทรอนิกส์โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ รวมถึง การสื่อสารโดยใช้คอมพิวเตอร์ หรือ อีเล็กทรอนิกส์อื่นๆ การใช้เว็บไซต์เครือข่ายสังคม โปรแกรมสนทนาต่างๆ ข้อความตัวอักษร รูปภาพหรือเครื่องหมายใดๆ เว็บไซต์ จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ โดยมีลักษณะเป็นการสื่อสารซ้ำๆ หรือต่อเนื่อง ด้วยเจตนาที่ทำให้ผู้อื่นเกิดความกลัว กระทบ ดูหมิ่นเหยียดหยาม ทำให้ อับอาย หดู่ ทำให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพกายหรือจิตใจ อารมณ์ ความเป็นอยู่ ความเคารพนับถือตนเอง ชื่อเสียง และรวมถึงการกระทำอันเป็นการช่วยเหลือหรือส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารเช่นนั้นด้วย”

2.2 ผู้กระทำ แบ่งเป็น 2 ประเภท

- 1) ผู้เยาว์
- 2) บุคคลที่ไม่ใช่ผู้เยาว์

ผู้กระทำให้รวมถึงผู้ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้มี
การกระทำดังกล่าวนี้ด้วย

2.3 ผู้เสียหาย คือ บุคคลที่ได้รับความเสียหาย
จากการกระทำการข่มเหงรังแกออนไลน์

2.4 พนักงานเจ้าหน้าที่ ให้เป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจ
ผู้มีอำนาจตามกฎหมาย

2.5 การแจ้งความร้องทุกข์ ให้ผู้เสียหายแจ้ง
ความร้องทุกข์ต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ ณ ท้องที่ที่ผู้เสียหาย
นั้นอยู่หรือท้องที่ที่สะดวกที่สุด

2.6 การระงับเหตุแห่งความเสียหาย เช่น ให้
เจ้าหน้าที่มีหมายเรียกให้บุคคลที่คาดว่าจะเป็นผู้กระทำ
ความผิดมาพบ เป็นต้น

2.7 ศาลมีคำสั่งคุ้มครองชั่วคราว เมื่อผู้เสียหาย
หรือพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดขอขยับคำสั่ง โดยคำสั่ง
นั้นให้เป็นคำสั่งที่สมควรแก่กรณีในขณะนั้นพิจารณาเป็น
รายการต่อไป

2.8 กระบวนพิจารณาในศาล ให้ศาลนำ
หลักการซึ่งนำนักพยานหลักฐานอิเล็กทรอนิกส์มาใช้โดย
เท่าเทียมกับพยานหลักฐานชนิดอื่นๆ และพิจารณาไต่สวน
รวมทั้งซึ่งนำนักพยานบนความเท่าเทียมกันของคู่ความ
ทั้งสองฝ่าย

2.9 คำสั่งหรือคำพิพากษาของศาล ต้องมีส่วน
สำคัญ 2 ประการคือ การแก้ไขปัญหา และการเยียวยา
ผู้เสียหาย

1) การแก้ไขปัญหา เช่น มีคำสั่งให้ลบหรือเพิก
ถอนข้อความหรือข้อมูลอันเป็นความผิดในระบบ
อิเล็กทรอนิกส์ เพื่อเป็นการยุติความเสียหายนั้น และมี
อำนาจออกคำสั่งห้ามจำเลยยุ่งเกี่ยวกับผู้เสียหายหรือ
บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้เสียหายอีก เป็นต้น

2) การเยียวยาความเสียหาย ให้ศาลกำหนด
ค่าเสียหายตามความร้ายแรงของพฤติการณ์ของจำเลย
โดยกำหนดเป็นโทษปรับที่จำเลยต้องชำระต่อศาล และ

กำหนดเป็นค่าสินไหมทดแทนที่ต้องชำระให้แก่โจทก์หรือ
ผู้เสียหายตามความเหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

คณาธิป ทองรวีวงศ์. (2015). มาตรการทางกฎหมายใน
การคุ้มครองสิทธิบุคคลจากการกลั่นแกล้ง
รังแกออนไลน์ซึ่งนำไปสู่การฆ่าตัวตาย :
ศึกษารณีกฎหมายความปลอดภัยไซเบอร์
(Cyber - safety act) ของรัฐ Nova Scotia.
เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ (E-
Proceedings), ARTS-LC2015, 1-20.

จอมพล พิทักษ์สันตโยธิน. (2559). **ข้อมูลเท็จ การฟ้อง
หมิ่นประมาท กับ พรบ.คอมพิวเตอร์ 2550.**
<<https://thainetizen.org>> (15 กันยายน).

รัตนาวดี ศรีวิวัฒนพงศ์ และพิมพ์ภา ธาณินพงศ์. (2558,
พฤษภาคม-สิงหาคม). สื่ออิเล็กทรอนิกส์และ
อินเทอร์เน็ตที่มีผลต่อพฤติกรรมการรังแกของ
นักเรียนในโรงเรียน เขตอำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่. **วารสารการสื่อสารและการ
จัดการ นิด้า**, ปีที่ 1 (ฉบับที่ 2), 131.

สุรียา ปานแป้น และอนุวัฒน์ บุญนันท์. (2553). **คู่มือ
สอบกฎหมายรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์วิญญูชน.

Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2010). Bullying,
Cyberbullying, and Suicide. **Archives of
Suicide Research**, 14(3), 206-221.

Patricia Bolton Allanson, Robin Rawings Lester,
Charles E. Notar, (2015), A history of
Bullying. **International Journal of
Education and Social Science**, 2(12), 31.